„NEPODNOŠLJIVA LAHKOĆA BIVANJA“

Razgovor sa: Mehmedom Dizdarom

Razgovarala: Medina Delalić

Profesor Mehmed Dizdar, autor je knjiga *Suđeni Stolac* i *Stolac, virtualni zavičaj*. Iako po zanimanju profesor književnosti, Mehmed Dizdar je uoči rata obavljao dužnost šefa stolačke policije. Dijeleći sudbinu većine stolačkih Bošnjaka, tokom rata je bio zatočenik logora HVO-a „Dretelj“. Nakon zatočeništva je bio predsjednik ratnog predsjedništva opštine Stolac, sa privremenim sjedištem u Mostaru, i među prvima je poslije rata ušao u ovaj grad. Tako je imao priliku vidjeti njegovu tadašnju razrušenost, ali svjedočiti obnovi koja je uslijedila. Dizdar iz svoje unikatne perspektive uporedo govori o najvažnijim događajima iz novije historije Stoca i profesoru Rusmiru Mahmutćehajiću, koji je tom gradu davao svoj pečat, od najranije mladosti do danas.

Od kada datira Vaše poznanstvo sa profesorom Mahmutćehajićem?

Rusmir i ja smo se družili od djetinjstva. Iako nije bio povučen, ni miran, nauka ga je zanimala još od tada. Hoćemo da idemo na Bregavu, pitamo „Gdje je Rusmir?“, kažu: „Uči engleski.“ Drugi put, „Gdje je Rusmir?“, kažu: „Uči arapski.“ I tako stalno. Kasnije smo, kada smo odrasli, na nekim smo stvarima radili zajedno. Na primjer, Rusmir je bio jedan od začetnika ideje za organizaciju manifestacije „Slovo Gorčina“ koja je, izuzetno, značajna za Stolac. Zahvaljujući toj manifestaciji koja se počela održavati 1970. godine, za Stolac se čulo na prostorima cijele bivše Jugoslavije, a i šire. Prije 1970. godine detaljno se razgovaralo o koncepciji manifestacije, da bi poslije sve bilo organizirano, onako kako treba. Ne znam koliko ove manifestacije danas znače, ali prije su značile mnogo. Dolazili su vrlo važni ljudi, koji su bili oduševljeni ljepotom Stoca. Jedno vrijeme sam bio urednik časopisa koji je štampan u okviru „Slova Gorčina“, u kom je i Rusmir surađivao. I, tada je on napisao jedan, za to vrijeme, vrlo „škakljiv“ članak o džamiji u Predolju, selu -15

20 kilometara udaljenom od Stoca, za koju ja do tada nisam ni čuo. Iz teksta sam saznao da je na tom prostoru živio veliki broj Bošnjaka koji su stradali tokom 17. stoljeća i da je tu postojala džamija koja je srušena, a za koju nikada nije data dozvola da se obnovi. Njene ruševine su uklonjene nakon Drugog svjetskog rata. Malo sam se plašio da objavim taj članak, ali Rusmiru sam morao objaviti.

Jeste li očekivali negativne reakcije?

Očekivali smo negativne reakcije, ali nije ih bilo, jer vjerovatno oni koji su se pitali u to vrijeme, to nisu čitali. Inače, da su pročitali, bilo bi žestokih reakcija.

Poslije prvih višestranačkih izbora 1990, profesor Mahmutćehajić biva imenovan za potpredsjednika Vlade RBiH. Gdje ste Vi u to vrijeme, šta radite?

Ja sam bio načelnik policije u Stocu. HDZ je dobio izbore u Stocu i ja sam trebao da odem u penziju. Međutim, Rusmir je sugerisao da ostanem, rekao je da ja moram ostati, jer se već kuhalo i da mogu najviše doprinijeti ako ostanem u MUP-u. Kada su 1991. došli srpski i crnogorski rezervisti, četnici, koji su se smjestili 15 kilometara daleko od Stoca, u Lokvama, shvatio sam da nam Hrvati neće ništa pomoći, iako su obećavali.

Na osnovu čega ste to shvatili?

Evo jedan primjer. Kada su se četnici ulogorili, Hrvati, rezervni policajci i policajci iz Čapljine i Metkovića su dolazili sa autima i ispred muslimanskih kuća pucali po četničkim logorima. Oni to ispucaju i pobjegnu, a četnici uzvrate vatrom po muslimanskim kućama. I kada ljudi bježe prema Neumu, Hrvatima se dozvoljava da prođu, a Bošnjake, vraćaju, ne daju im da prođu. Znači, Bošnjake ostavljaju na milost i nemilost srpsko-crnogorskoj vojsci. Tada sam se uvjerio da nešto nije uredu sa tom saradnjom HDZ i SDA. Kasnije sam se još više uvjerio kada su četnici opkolili Stolac i stavili ga u blokadu. Tada sam preko svog saradnika uputio poruku lokalnom hrvatskom komandantu da se mi - ako misle udarati na četnike - nudimo da na četnike „udarimo“ s› leđa. Mi smo do tada već nabavili izvjesnu količnu pušaka i organizovali smo neku odbranu. Kada sam pitao ovog saradnika šta su odgovorili Hrvati, kaže: „Rekli su da im ne treba nikakva pomoć.“ Tada mi je puklo pred očima: neće se tući. Jer, koja je to vojska koja neće saveznika?

Osim toga, HDZ je bio obećao da će naoružati Bošnjake, a nisu im dali nijednog metka. Kada su tenkovi JNA ulazili u Stolac, Avdo Hebib, koji je tada radio u republičkom MUP-u, mi je rekao: „Pucaj, pucaj." Odgovorio sam: „Ako sam lud, pucaću." Da smo malo zapucali, tada bismo doživjeli pokolj, jer su oni imali tenkove i artiljeriju, a mi skoro ništa. Sedam tenkova naspram 20 pušaka koje smo u tom trenutku imali. Poslije, kada sam se sreo sa JNA generalom Damjanovićem, on mi je rekao: „Došao sam da ti se zahvalim komandire što nisi pucao." Kažem mu: „Znam da ti je drago što nije pucano." Damjanović veli: „Ne zbog toga, nego zato što bi ja morao postati zločinac da si naredio da se puca. Imao sam naredbu, da u slučaju ikakvog otpora, sravnim sa zemljom sve što mogu sravniti."

Vi ste početkom rata u kontaktu sa profesorom Mahmutćehajićem?

Da, izuzev jednog perioda kada nije bilo veza i kada sam radio samostalno, stalno smo bili u kontaktu i organizovali različite akcije.

Godina 1993. je vrijeme kada eskaliraju sukobi Armije BiH i HVO-a širom BiH. Kako je taj period protekao u Stocu?

Tokom 1993, Bošnjake odvode u logore. I ja sam odveden u logor 1993, a izašao sam 19. marta 1994. godine, nakon 11 mjeseci. Već u aprilu sam bio kod Rusmira u Sarajevu. On je tada već bio van vlasti, dao je ostavku na poziciju ministra Ministarstva energetike, rudarstva i industrije, u okviru kog je djelovala naša namjenska proizvodnja. Ali, organizovao mi je sastanak kod tadašnjeg predsjednika Predsjedništva, Alije Izetbegovića. Zajedno sa mnom su bili Mirsad Mahmutćehajić, Bajro Pizović, komandant Stolačke brigade i jedan bivši policajac Džemo Humačkić. Izetbegović me je razočarao.

Zašto?

Izetbegović nam je na tom sastanku rekao da su nam Hrvati uvijek bili prijatelji i u Drugom svjetskom ratu i u ovom ratu. Iako je znao da sam ja upravo izašao iz hrvatskog logora, logori mu uopšte nisu bili interesantna tema. Ja sam rekao da nam Hrvati nisu bili prijatelji i da sam gledao telegram u kom šef Gestapoa piše Hitleru da će Hrvati najprije uništiti Srbe, a onda Muslimane. Ispričao sam i kako su tokom Drugog svjetskog rata Hrvati iz zapadne Hercegovine došli sa fesovima i, dozivajući se muslimanskim imenima, ubili mnogo Srba u Berkovićima. Poslije toga je uslijedila Čavkarica, kao osveta. Tada su Bošnjaci masovno ubijani u Bileći i Berkovićima. Tek poslije, kada sam razgovarao sa Rusmirom,

postala mi je jasna Izetbegovićeva priča.

Šta Vam je Rusmir rekao?

Rekao mi je sve što je trebalo reći, zašto je izašao iz Vlade, kakva je ta Vlada. Uvjerio sam se poslije da je sve tako i da je izlaskom iz Vlade sačuvao svoju čast i obraz. Rusmir je veliki borac za državu Bosnu. Jedan detalj to dobro pokazuje. Svi visoki funkcioneri su tokom rata djecu smjestili po svijetu, od Istanbula do Malezije, od Londona do Njujorka, a on je sa svojom porodicom ostao tu, na mjestu na kom je trebalo da ostane.

Vi ste kao predsjednik ratnog Predsjedništva opštine Stolac sa privremenim sjedištem u Mostaru imali priliku da februara 1996. obiđete Stolac. Šta ste tamo zatekli?

To je bio jedan od mojih najbolnijih utisaka. Stolac je bio masakriran, sa izvađenom dušom. Veliki broj kuća je bio miniran, čak i poslije potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma. Na mjestu Careve džamije, Šarića kuće, je bila ogromna šupljina, na Adi nije bilo nijedne kuće. Mi smo sa ceste izbrojali 70 srušenih kuća. Tada je potpisan sporazum o povratku stotinu familija u Stolac. Povratak je tada bio patriotski čin.

Zašto ste smijenjeni sa mjesta predsjednika ratnog Predsjedništva opštine Stolac?

Jedan od tadašnjih potpredsjednika SDA mi je rekao da će me smijeniti sa mjesta predsjednika opštine Stolac jer se družim sa Rusmirom. Odgovorio sam da mi je čast da se družim sa Rusmirom, kao što mi je čast da se družim sa bilo kojim pametnim čovjekom i da me nije briga za njihove prigovore. „Ti njega slušaš", kaže. „Ja njega slušam i ako je prijedlog dobar prihvatim ga, ako nije ne prihvatim ga", odgovorio sam. Izetbegović je potpisao odluku o mojoj smjeni, a kako su mi obrazložili iz SDA, razlog je bio što se moja politika prema Hrvatima, koja je bila identična Rusmirovoj, ne slaže sa politikom SDA. Na primjer, ja nisam htio da potpišem prijedlog Kristijana Švarca Šilinga za formiranje općinskog vijeća, jer je to predstavljalo realizaciju ideje Herceg-Bosne na terenu. Ejup Ganić i Edhem Bičakčić su bili obećali da će Stolac to potpisati, ali ja sam rekao da ja to potpisati neću. Prema tom prijedlogu većina u općinskom vijeću, a Hrvati su bili većina, donosi odluke. Mi smo insistirali da se u Statutu uvrsti član da se odluke ne mogu donositi

bez dvotrećinske većine. Taj član je bio uvršten, ali ga je poslije ukinuo visoki predstavnik Volfgang Petrič.

Da li je SDA poslije rata pružila ikakvu pomoć Stocu?

Ne mogu dušu griješiti, dobili smo 1 milion KM, a onda poslije još 750.000 KM. Međutim, u obnovi svega ovoga što je obnovljeno u Stocu, Rusmir je imao najveću ulogu. Da njega nije bilo, danas ne bi bilo Careve džamije, Konaka, Sahat-kule i mnogih drugih objekata. Rusmir je 2002. godine otvorio obnovljenu Carevu džamiju sa tadašnjim reis-ul-ulemom Islamske zajednice, Mustafom Cerićem. Careva džamija je bila stožer oko kog smo se okupili, poticaj za vraćanje ljudi. I meni, koji nikada ranije u džamiju nisam išao, bila je jako značajna. Nakon što je obnovljena, mi smo teško odbranili tu džamiju. Biskup Mostarsko-duvanjski, Ratko Perić je bio zacrtao da pod svaku cijenu tu „obnovi" katoličku crkvu, koje nikada na tom mjestu nije ni bilo. Na kraju krajeva, nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma su se obnavljali kulturno-historijski spomenici koji su srušeni u ratu. U ratu nije srušena crkva, nego džamija koja je 500 godina stajala na tom mjestu. Džamija je izgrađena 1519., a srušena avgusta 1993. godine. Ali, zbog Perićevog stava, Hrvati su bili spremni da sruše obnovljenu džamiju, ogradu koja je bila postavljena. Onda su ovi naši momci skočili da brane džamiju i sa puškama smo je odbranili. Želim reći još jednu vrlo važnu stvar. Kada je obilježavana 500-ta godišnjica postojanja džamije, podijeljena su brojna priznanja onima koji su doprinijeli njenoj obnovi, a Rusmira niko nije pomenuo. To je nevjerovatno, strašno. Ne smije se zaboraviti ni ogroman doprinos Rusmirove sestre, Amre Hadžimuhamedović. Ona je maltene danonoćno bila prisutna prilikom obnove svih džamija.

Koliko je Stolac imao džamija prije rata, a koliko ih ima sada, i šta je značila za Stolac njihova obnova?

U samom gradu su bile četiri džamije i na Starom gradu jedna – peta džamija. U gradu su obnovljene sve džamije. U ratu su minirane skoro sve kuće. Najprije one sa „bošnjačkom" aromom. Kada je obnovljena Careva džamija ljudi su se počeli vraćati. Rusmir je bio glavni čovjek za obnovu, ne samo džamija, nego i drugih objekata, kao što je na primjer Sahat kula. Povratak bi bio puno manji da nije bilo obnove ovih objekata. Osim toga, zahvaljući Rusmiru, mnogo važnih ljudi iz cijelog svijeta je boravilo u Stocu.

To pokazuje koliko je važan faktor – čovjek?

Kako da ne. Ja kažem: Mak i Rusmir. Oni su obilježili Solac. Da Rusmira nije bilo ne bi bilo ni moje prve knjige „Suđeni Stolac", u kojoj sam opisao svoje iskustvo iz logora i sve što se dešavalo u Stocu. Rusmir mi je rekao da to trebam napisati. Ja sam njemu dao podatke, a on je sklopio knjigu o zločinima u općini Stolac od 1991. do 1995. godine. Tu su prozvani svi zločinci, od Tuđman na vrhu, do lokalnog nivoa. Ta knjiga je pokazana na jednom skupu u Istanbulu državnicima, predsjednicima Vlada i slično. Hajrudin Somun, bivši diplomata, dolazio je sa grupom ambasadora u obilazak Hercegovine i kaže meni: „Što ste ono pisali. Niste trebali Tuđmana?" „Kako nemoj Tuđmana, pa on je glavni." To je u suštini priča: jesu svašta radili, ali nemojte da se to zna. Preko te knjige je Britanac Hector Gullan, bivši pripadnik mirovnih snaga, zapravo komandos, najprije upoznao slučaj Stoca. To je jedini stranac kome sam vjerovao. Boravio je u Stocu kako bi, između ostalog, istraživao pitanje trgovine na relaciji Beograd – Zagreb, preko Stoca. Radilo se o prodaji imovine Srba u Hrvatskoj – Hrvatima i obratno, kao i drugim vidovima trgovine. Uz Bregavu se nalazio čitav niz baraka u kojima su dogovarane trgovine, rješavana pravna pitanja i slično. Kako sam čuo Gullan je odbio primiti orden britanske kraljice, dok se ne riješi pitanje Stoca.

U koncepacijama podjele BiH, gdje je Stolac lociran u odnosu na srpsko-hrvatsku liniju razgraničenja?

Mi se nalazimo pola kilometra od zamišljene linije razgraničenja, koja se nalazi u pravcu Ljubinja. U odnosu na kartu Cvetković-Maček iz 1939. godine, ova je sada malo korigovana.

Šta biste strancima preporučili da vide u Stocu i njegovoj okolini?

Pećinu Badanj, staru oko 12 hiljada godina. Drugo je Daorson. Boljune i Radimlju - oko Stoca je ogromna količina stećaka. Potom Begovinu, ljetnikovac Alipaše Rizvanbegovića. Naselje Adu, riječno ostrvo, sa starim kućama. Sve džamije, najprije Carevu. Stari grad, tvrđavu. Sada su tu Hrvati napravili jedan veliki krst i još 12-10 krstova, koji se nalaze jedan pored drugog. Bregavu, kada ima dovoljno vode. Crkvu, katoličku i pravoslavnu.

Čitali ste šta je profesor pisao o stvaralštvu Vašeg amidže, Maka Dizdara, o Ivi Andriću, o Hasanaginici...

Čitao sam dosta Rusmirovih knjiga. On je filozof. Čovjek mora biti dobro koncentrisan da bi čitao Rusmira. U nekim dijelovima

je jednostavan i može ga razumjeti i običan čovjek, a u nekim je to pisanje komplikovanije. Slažem se sa onim što piše, ali ga ponekad teško razumijem. Moji prijatelji kažu da je Rusmir najpametniji čovjek koji je izašao iz Stoca, koji je rođen u Stocu, a ja kažem da je, možda, najpametniji čovjek koji je rođen u Bosni i Hercegovini.

Kakva su Vaša sjećanja na Maka Dizdara?

On je bio prilično šutljiv, manjeg rasta, sa bradom i malo dužom kosom. Markantna pojava. Često je dolazio u Stolac, pogotovo u periodu prije nego što će umrijeti, kao da je predosjetio smrt. Govorio je: „Meho, vi ne znate koliko je Stolac lijep. Tu ste u toj ljepoti i navikli ste na nju. Ali, otiđi negdje mjesec dana i kada se vratiš, vidjeti ćeš kako će ti biti lijep." Prije svega su ga zanimali stećci. Sjećam se, bio sam dječak, kada Mak kaže: „Sutra idemo na jedno važno mjesto." Ja sam mislio da ćemo ići na Stari grad, jer je u mojoj percepciji jedino važno mjesto bio Stari grad. Sutradan odemo na Radimlju. On je gledao stećke, jedan po jedan. „Ovo je naša historija", govorio je. Mak je, zapravo, idejni začetnik „Slova Gorčina", jer je govorio da u Stocu treba organizovati „Orfejeve dane" ili „Orfejeve večeri". Kada je umro, odlučili smo, među ostalim i Rusmir, da idemo sa „Slovom Gorčina". Pitali ste i za Rusmirovo pisanje o Andriću. Tu se sa njim potpuno slažem. Ja sam 1970. godine počeo predavati književnost u gimnaziji. Tada sam razgovarao sa Rusmirom i bili smo mišljenja da je Andrić napravio veliko zlo Muslimanima u Bosni i Hercegovini. Djeci sam u školi govorio kada smo obrađivali Andrićevog „Aliju Đerzeleza", „Zamislite da je Andrić ovako osramotio Marka Kraljevića kao što je osramotio muslimanskog junaka?" Andrić je prema mom mišljenju grandiozan pisac, ali pisac koji slavi zločin. Radovan Karadžić, i čitavo srpsko rukovodstvo, je strancima davalo „Na Drini ćupriju", ukazujući na priču o nabijanju na kolac i obrazloženje: „Evo, ovo su Muslimani, ovo su Turci." Rusmir je još kao srednjoškolac meni govorio o položaju Muslimana u svijetu i bivšoj Jugoslaviji i da se moramo izboriti za status koji dolikuje jednom narodu.

Opisali ste Maka, a kada biste nekom htjeli ukratko opisati profesora Mahmutćehajića, šta biste rekli?

On je lahak čovjek.